

Jan Jarosz

Jan Jarosz – historyk, filozof i historyk sztuki. Uzyskał trzy dyplomy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ukończył studia doktoranckie z filozofii i historii. Opublikował kilkadziesiąt artykułów publicystycznych i naukowych, w tym rozprawę o Witelonie, pierwszym polskim filozofie z XIII wieku („Acta Mediaevalia” 1995, t. VIII). Autor eseju biograficznego o księżnej Dąbrowce, żonie Mieszka I, pt. *Księżna Polski Dobrawka* (ok. 945–977). Zajmuje się także historią najnowszą – wydał w formie broszury krytyczną ocenę podręcznika do historii *Poznać przeszłość. Wiek XX*. Jego kolejną publikacją (w druku) to: *Naród, kultura i historia w personalizmie fenomenologicznym Karola Wojtyły – Jana Pawła II*.

Za działalność na rzecz niepodległości i pracę dla kraju odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Krzyżem Wolności i Solidarności.

ŹRÓDŁA MYŚLI ESTETYCZNEJ WITELONA Z POLSKI

Kopia dla
Kopia dla

ŹRÓDŁA MYŚLI ESTETYCZNEJ
WITELONA Z POLSKI

decidens exterminat, & sic facto motu in uisum
 per in propinquius nigro fit resolutio. Pate
 quorum color supremus est puniceus, & color
 r circumfrentiarum basium uiridium sub color
 ur ad uisum, & similiter color alurgus sub uir
 nus arcus coloratus sub alio arcu continuo c
 rem uiridem & colorē puniceū uidetur, in iri
 mixtione uiridis & rubei uisibus occurrit. Pu
 bus uidet, quia & purpureus color iuxta nigr
 , & ob hoc color xanticus, quia ppinquior ē n
 idet, unde etiā facta iride in nube nigerrima, c
 s uidet, ppter multā nigredinis uaporis cū lu
 rius uidebat puniceū demum album uidet, p
 lorē, & alurgum ad uiridē, & iam uidit quidā
 idit ppter materiæ raritatē & luminis clarita
 in distantia pportionata ad rem uisam, uel fa
 & densitatē, in quo nō potuit lumen penetra
 is reflexio, & ppter hoc lumen nō receperat
 miscebat nigredini umbræ, unde reflexio fa
 ne admixtione nigredinis & umbræ. Signu
 uidetur in texturis purpuræ, in quibus colo
 ferentiā & mixtionē in uisu, nō em̄ idem uide
 t alicui alteri colori, & ex hoc ppter claritatē
 re aliā fantasiam colorū in uisibus oriūtur. Si

Jan Jarosz

**ŹRÓDŁA MYŚLI ESTETYCZNEJ
WITELONA Z POLSKI**

**Uzupełnienia do
Estetyki średniowiecznej
Władysława Tatarkiewicza**

**Przedmowa
Jan Woleński**

universitas

© Copyright by Jan Jarosz and Towarzystwo Autorów i Wydawców
Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2026

Przedmowa © Copyright by Jan Woleński

ISBN 978-83-242-3923-8
e-ISBN 978-83-242-6924-2
TAiWPN UNIVERSITAS

Jan Jarosz
ORCID: 0000-0002-9494-842X

Opracowanie redakcyjne
Jolanta Stal

Projekt okładki i stron tytułowych
Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano
Zapis prawa równoczesnego kontrastu barwnego według Witelona,
Vitellonis mathematici doctissimi Περί οπτικῆς (...) libri X, Norimbergae
1535, Księga X, s. 288, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie oraz
fragment drzeworytu *Geniusze nauki i sztuki*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 11,
1873, nr 269, s. 97, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

Fotografia na skrzydełku
ze zbiorów własnych autora

Druk
Drukarnia Elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce

www.universitas.com.pl

*Mojej śp. Matce –
poświęcam z wyrazami najwyższej czci, miłości i wdzięczności.
To Ona nauczyła mnie pierwszych łacińskich słów,
wprowadziła w cudowny świat książek, przekazała mi
szacunek dla wiedzy.*

Podziękowania

Publikacja niniejsza jest skróconą wersją pierwszej części mojej pracy magisterskiej pt. *Koncepcja piękna w „Perspektywie” Witelona*, którą napisałem pod kierunkiem Dziekana Prof. dr. hab. Władysława Stróżewskiego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1989 roku. Panu Profesorowi serdecznie dziękuję za opiekę naukową w czasie indywidualnego toku studiów, za ukierunkowanie moich zainteresowań do badania myśli estetycznej Witelona i za pomoc podczas pisania pracy. Pierwotnie tekst wydrukowano jako artykuł w wydawnictwie „Acta Mediaevalia”, t. VIII, w 1995 roku. Obecne wydanie książkowe zostało uzupełnione o nowe publikacje i poszerzone analizy. W tym miejscu spełniam miły obowiązek i składam podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej książki. Dziękuję Panu Profesorowi Jackowi Widomskiemu za życzliwą ocenę całości pracy o Witelonie. Szczególne słowa wdzięczności kieruję do Pana Profesora Jana Woleńskiego za napisanie *Przedmowy* do wydania książkowego. P.T. Pracownikom i Pracownikom Biblioteki Jagiellońskiej dziękuję za uprzejmość oraz pomoc w wyszukiwaniu potrzebnych wydawnictw, a nawet sprowadzanie książek z zagranicy. Równie serdeczne podziękowania składam P.T. Pracownikom i Pracownikom Bibliotek Instytutów Historii, Filozofii, Historii Sztuki, Wydziału Polonistyki i Wydziału Filologicznego, a także Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie oraz Biblioteki Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Biblioteki

Akademii Sztuk Pięknych, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej i Biblioteki Głównej Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej. Z wdzięcznością zachowuję w pamięci życzliwe opinie o mojej pracy nieżyjących już Profesorów: śp. Profesora Mieczysława Markowskiego, śp. Profesora Stefana Swieżawskiego i śp. Profesora Jerzego Wyrozumskiego. Bibliotece Watykańskiej i Bibliotece Jagiellońskiej dziękuję za udostępnienie zbiorów z wizerunkami mistrza Witelona, a Towarzystwu Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas za cierpliwe oczekiwanie na uzupełniony tekst. Na koniec wyrażam wdzięczność za wsparcie i cenne uwagi osobom, z którymi rozmawiałem o historii filozofii średniowiecznej i tłumaczeniach z łaciny tekstów filozoficznych. Dziękuję za pomoc tym wszystkim, którzy przyczynili się do wydania tej książki.

Jan Jarosz

Przedmowa

Jan Jarosz, autor niniejszej publikacji, zwrócił się do mnie o skomentowanie rozważań o źródłach myśli estetycznej Witelona. Powodem było zapewne to, że *Historia filozofii polskiej* (Wydawnictwo WAM, Kraków 2010), napisana przez Jana Skoczyńskiego wspólnie ze mną, zawiera (s. 25–27) wzmiankę o poglądach Witelona. Piszemy (faktycznie jest to rozdział opracowany przeze mnie) tam tak (s. 26): „Witelo znał bardzo dobrze pisma Platona, Arystotelesa, Chalcydusza, Roberta Grosseteste’a, Rogera Bacona, Alberta Wielkiego i Tomasza z Akwinu oraz Arabów Algazela i Avicenny. Neoplatonizm i Arabowie byli dla niego źródłem tzw. metafizyki światła, stanowiącej ogólny filozoficzny kontekst jego optyki. Odróżniał światło Boskie i światło zmysłowe, uważając to drugie za nośnik działania w rzeczywistości materialnej. Podzielał empiryzm genetyczny Arystotelesa”.

Jarosz przeciwstawia się zaliczeniu Witelona do myślicieli neoplatonistycznych i w swoim artykule, nieznanym mi w trakcie pisania *Historii filozofii polskiej*, broni interpretacji jego poglądów w duchu arystotelizmu. Przyznaję, że idąc za większością komentatorów, zacząłem od wskazania na neoplatonizm i metafizykę światła jako ogólny filozoficzny kontekst witelońskiej optyki, aczkolwiek wskazałem również na to, że był empirystą genetycznym w sensie Arystotelesa. I gdyby mnie zapytano, czy Witelo był bardziej platonikiem czy arystotelikiem, odpowiedziałbym, że tym pierwszym. Głównym argumentem za takim rozumieniem jest wspomniane odróżnienie światła Boskiego

i światła zmysłowego oraz relacji pomiędzy nimi. Rozważania Jarosza, bogato ilustrowane źródłami i porównaniami z różnymi stanowiskami innych współczesnych mu autorów, podważają neoplatonickie ujęcie filozoficznego kontekstu optyki Witelona. Nie mniej rozstrzygać tę kontrowersję historyczno-interpretacyjną – argumenty Jarosza zasługują na uwagę jako umotywowana próba nowej wykładni poglądów Witelona. Nasuwają także ważny problem, mianowicie: kiedy zaczęła się późna scholastyka, jednak będąca odejściem od chrześcijańskiego arystotelizmu? Z jednej strony Witelo był niemal rówieśnikiem Tomasza z Akwinu i znał jego pisma. Z drugiej – można u niego (Witelona) znaleźć wyraźną zapowiedź tego, co charakteryzowało późną scholastykę, uważaną za ważny kanał przejścia do przyrodoznawstwa w sensie nowożytnym, ilustrowanego genezą astronomii kopernikańskiej, a nawet kinematyki Galileusza. To, czy nazwiemy to neoplatonizmem opartym na metafizyce światła (jakieś jej ślady można znaleźć u Kopernika), czy jakoś inaczej, uważam za rzecz drugorzędną. Rozważania Jarosza są ważne dla analizy rozwoju nauki europejskiej i dlatego dobrze, że jego artykuł oryginalnie opublikowany w „Acta Mediaevalia” w 1995 roku ukazuje się w formie książkowej.

Jan Woleński

I. Badania nad życiem i dziełami Witelona z Polski

Życie i dzieła Witelona, pierwszego filozofa pochodzącego z Polski, pozostają rzadko podejmowanym tematem badań. Większość z jego dzieł zaginęła. Znana jest tylko *Perspectiva*¹ (Perspektywa) i list *De causa primaria paenitentiae in hominibus et de natura daemonum*² (O przyczynie najgłębszego żalu za grzechy u ludzi

¹ *Vitellionis mathematici doctissimi Περί οπτικής id est de natura, ratione et proiectione radiorum visus, luminum, colorum, atque formarum, quam vulgo Perspectivam vocant, libri X*, Norimbergae apud Io, Petreium 1535, editio princeps. (Tłumaczenie tytułu: Witelona matematyka najbardziej uczonego ksiąg dziesięć *O optyce*. To jest o naturze, sposobach rozchodzenia się promieni wzrokowych, światła, kolorów i form, którą powszechnie *Perspektywę* nazywają). Drugie wydanie w tej samej oficynie w roku 1551. Trzecie wydanie, poprzedzone *Optyką* Alhacena, ma tytuł: *Opticae thesaurus. Alhazeni Arabis libri septem, nunc primum editi. Eiusdem liber De Crepusculis et Nubium ascensionibus. Item Vitellonis Thuringopoloni Opticae libri X. Omnes instaurati, figuris novis illustrati et aucti, adiectis etiam in Alhazenum commentariis a F. Risnero*, Basileae 1572. (Skarbiec optyki. Alhazena Araba siedem ksiąg, teraz po raz pierwszy wydanych, tegoż księga *O zmierzchu i Wznoszeniu się chmur*. Również Witelona Turyngo-Polaka dziesięć ksiąg *Optyki*. Wszystkie odnowione, ozdobione nowymi rysunkami i powiększone, także z dodanymi przez F. Risnera komentarzami do Alhazena). Dalej cytuję za tym wydaniem, które oznaczam: Witelo, *Perspectiva*, podając numer księgi i teorematu. Wydawnictwo Johnson Reprint Corporation w Nowym Jorku wydało reprint tego wydania. Wstęp Davida C. Lindberga, New York-London 1972. Witelo przyjął nazwę *Perspectiva*. Vide dedykacja dla Wilhelma z Moerbeke OP, penitencjarza papieskiego: „PERSPECTIVORUM nomine... approbo” (PERSPEKTYW nazwę... aprobuję).

² Witelonis, *De causa primaria paenitentiae in hominibus et de natura daemonum*, edidit G. Burchardt, w: J. Burchardt, *List Witelona do Ludwika we Lwówku Śląskim. Problematyka teoriopoznawcza, kosmologiczna i medyczna*, Wrocław 1979 (Studia Copernicana, XIX). Przekład polski: Witelon,

i o naturze demonów). Zachowane źródła nie pozwalają na dokładne opracowanie jego biografii. Dopiero niedawno Jerzy Burchardt ustalił przypuszczalną datę urodzin i niektóre fakty z jego życia³. Według tego badacza Witelo urodził się prawdopodobnie w 1237 roku na Śląsku, w okolicach Legnicy albo Wrocławia⁴. Ojciec jego Henryk Stary z Żytyc (Zeititz), przybysz z Turynгии, pełnił urząd administratora dóbr księcia wrocławskiego Henryka III Białego⁵ z dynastii Piastów. Matka Witelona była Polką, jej imienia niestety nie udało się ustalić. Wiadomo tylko, że pochodziła z rodu rycerskiego określanego w źródłach de Borów⁶. Jerzy Burchardt identyfikuje tę miejscowość z Borowem nad Nysą Szaloną, między Jaworem a Strzegomiem⁷.

Imię Witelo jest pochodzenia germańskiego; było używane w Turynгии w XII i XIII wieku⁸. Tłumaczenie tego imienia na Ciołek, jak to zrobił Józef Sołtykowicz⁹ i inni – jest błędne. Zwrócił na to uwagę Leon Wituski już w roku 1870¹⁰, jednak ten błąd powtarzany jest do naszych czasów. Witelo uczył się zapewne w Legnicy (*trivium*) i we wrocławskiej szkole katedralnej (*quadrivium*). Być może tam poznał księcia Władysława, syna księcia śląskiego Henryka II Pobożnego i Anny, córki Przemysła Otto-

O naturze demonów, przeł. B. Burliga, A. Szlakiewicz oraz św. Anzelm z Canterbury, *O upadku diabła*, przeł. G. Kotłowski, Gdańsk 2000. Przekład tekstu Witelona pt. *O najgłębszej przyczynie ludzkiego żalu za grzechy i o naturze demonów*, s. 19–54. Bez przypisów i objaśnień. Błędy translatorskie, np. nie wszystkie „*intelligentiae*” można przełożyć na „aniołów”, a „*ducis Zlesiae*” znaczy „księcia Śląska”, a nie „księcia Zalesia” (s. 40). Pierwszy przekład: *Skrót traktatu „O najważniejszej przyczynie pokuty i o naturze demonów”*, przeł. T. Włodarczyk, w: *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XIII–XV wieku*, wybrał, oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Domański, słowo wstępne napisał W. Tatarkiewicz, Warszawa 1978, s. 47–69.

³ J. Burchardt, *Witelo filosofo della natura del XIII sec. Una biografia*, Wrocław 1984.

⁴ *Ibidem*, s. 37.

⁵ *Ibidem*, s. 23.

⁶ *Ibidem*, s. 25.

⁷ *Ibidem*, s. 29.

⁸ *Ibidem*, s. 18.

⁹ J. Sołtykowicz, *O stanie Akademii Krakowskiej*, Kraków 1810, s. 10.

¹⁰ L. Wituski, *O życiu i dziele optycznem Vitellona*, Poznań 1870, s. 10.

kara I, króla czeskiego. Witelo i Władysław – jak napisał Burchardt – byli prawdopodobnie rówieśnikami¹¹.

W latach pięćdziesiątych Witelo podjął studia na Uniwersytecie w Paryżu, na wydziale *artium liberalium*¹² (sztuk wyzwolonych). Ryszard Palacz natomiast błędnie podaje, że studiował tam też teologię¹³. Witelo ukończył studia, zdobywając stopień magistra *artium liberalium*¹⁴. Powróciwszy na Śląsk¹⁵, uczył w szkole św. Piotra w Legnicy¹⁶. W latach pięćdziesiątych studiował w Paryżu również książę Władysław, w kraju odnotowany został w końcu roku 1257 z tytułem *praepositus Wissegradiensis et cancellarius regni Bohemiae*¹⁷. W jesieni 1262 roku Witelo, jako towarzysz i mentor młodego księcia Władysława, udał się do Padwy na studia¹⁸ na słynnym już wówczas Uniwersytecie, gdzie obydwaj zapisali się na wydział prawa kanonicznego¹⁹. Witelo studiował prawo kanoniczne i prowadził zajęcia na wydziale *artium*²⁰. W Padwie zapoznał się z traktatem *De aspectibus* (O widzeniu, Optyka) arabskiego filozofa Alhacena²¹. Studia prawa kanonicznego trwały sześć lat. Zapewne w ich trakcie

¹¹ J. Burchardt, *Witelo filosofo...*, op. cit., s. 37, przypis 98.

¹² A. Birkenmajer, *Witelo najdawniejszy śląski uczony*, Katowice 1936, s. 13; Witelonis, *De causa...*, op. cit., s. 172, wiersz 511–512.

¹³ R. Palacz, *Witelo jako filozof*, w: *Witelo – matematyk, fizyk, filozof*, red. J. Trzynadłowski, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 266, Wrocław 1979, s. 53.

¹⁴ Witelo w liście *De causa...* (op. cit., s. 161, w. 11–12) wspomina o zajęciach prowadzonych na wydziale *artium* Uniwersytetu w Padwie, a zatem na pewno miał stopień magistra *artium liberalium*.

¹⁵ Witelonis, *De causa...*, op. cit., s. 172.

¹⁶ J. Burchardt, *Witelo filosofo...*, op. cit., s. 39.

¹⁷ *Ibidem*, s. 37, przypis 98: proboszcz wyszehradzki i kanclerz Królestwa Czech.

¹⁸ A. Birkenmajer, *Witelo najdawniejszy...*, op. cit., s. 13.

¹⁹ *Ibidem*, s. 14.

²⁰ Witelonis, *De causa...*, op. cit., s. 161.

²¹ *Opticae thesaurus. Alhazeni Arabis libri septem, nunc primum editi. Eiusdem liber De crepusculis et Nubium ascensionibus. Item Vitellonis Thuringopoloni Opticae libri X. Omnes instaurati, figuris novis illustrati et aucti, adiectis etiam in Alhazenum commentariis a F. Risnero*, Basileae 1572. Optykę Alhacena cytuję za tym wydaniem i oznaczam: Alhazen, *Opticae thesaurus*, podając numer księgi i rozdziału.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

